

Екатерина Дикова (София, България)

УЧИТЕЛНОТО ЕВАНГЕЛИЕ НА КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ В КОНТЕКСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИ ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ПРЕВОДИ НА ХОМИЛЕТИЧНИ ТЕКСТОВЕ

Над трийсет специалисти от осем европейски държави¹ представиха доклади на международната научна конференция под наслов „Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.): филологически и интердисциплинарни ракурси“, София, 25–27 април 2023 г. Триденевният форум протече в Зала 1 на Античния културно-комуникационен комплекс „Сердика“ към Регионалния исторически музей – София (РИМ), в рамките на проект по договор № КП-06-Н50/2², финансиран от Фонд научни изследвания и ръководен от Института за балканистика с Център по тракология към Българската академия на науките.

Тържествената сесия беше открита от проф. Лора Тасева, председател на организационния комитет. Поздравителни слова произнесоха чл.-кор. проф. д-р И л з а П ъ ж е в а, член на Изпълнителния съвет на ФНИ, чл.-кор. проф. д-р А л е к с а н д ъ р К о с т о в, член на УС на БАН и председател на Съвета за чуждестранна българистика при БАН, заместник-директорът на ИБЦТ–БАН доц. д-р К а л и н С т о е в и д-р М а р и о Ф и л и п о в от името на партньорите от РИМ – София. Хоровият състав към Националната гимназия за древни езици и култури „Свети Константин-Кирил Философ“ с диригент Даниел Иванов изпълни църковни песнопения и *Азбучната молитва* в старобългарски оригинал. С едноминутно мълчание бе почетена паметта на заслужили изследователи на творчеството на Константин Преславски: наскоро починалия проф. Георги Попов и доц. Мария Тихова.

Пленарни доклади изнесоха двама именити германски палеослависти. В „Учительное Евангелие и его литургическое использование“ К р и с т и а н Х а н и к (Вюрцбург) убедително

¹ Освен България – Австрия, Белгия, Германия, Италия, Словения, Хърватия и Чехия.

² Пълното название на проекта е „Словното богатство на Учителното евангелие на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“ и актуална информация за него, вкл. последни публикации, събития и отзиви, е поместена на неговия уебсайт: <https://uchitelnoevangelie.eu/>.

доказа, че липсващите литургични указания в Синаодния препис не са пропуск на преписвача, както се е смятало досега. Такива указания не са присъствали в първоначалния превод на този пръв славянски хомилетичен сборник, а са добавяни по-късно в неговите преписи. Така се обясняват вариранията в литургическата информация, давана от различните преписи. В своя доклад „Константин Преславски и неговото творчество в контекста на старобългарската книжнина“ Р о л а н д М а р т и (Саарбрюкен) очерта мястото на Константин Преславски между книжовниците от ранната старобългарска епоха като преводач и компилатор и като поет. Поставяйки акцент върху жанровете, въведени и разработени от преславския книжовник – не само хомилетични, но и поетични (вкл. химнографски), Р. Марти подчерта основополагащата роля на Г. Попов при изследването на Константиновите творби, особено в областта на старобългарския акростих. Той обърна внимание на една от най-комплицираните характерни особености на Константиновите акростихове – стремежа за съдържателно и смислово съответствие между вертикалния и хоризонталния текст (т.е. между акростиха и творбата, която го съдържа), и призова към включването на лексиката от акростиховете в лексикографските наръчници.

Денят завърши с представяне на проекта „Словното богатство на Учителното евангелие на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“ от Л о р а Т а с е в а, негов инициатор и ръководител. Тя сподели постигнатото до момента и очакваните резултати и подчерта взаимното допълване между компетенциите на членовете на международния екип, включен в начинание-

то. Заяви, че благодарение на византистите в него се е променила представата не само за литературната осведоменост на Константин Преславски, но и за начина на изграждане на неговото Учително евангелие, преди всичко заради откритието, че той е компилирал катени с хомилии.

Вторият конферентен ден започна с доклада на И в а н Д о б р е в (София) „Панонската епоха в историята на старобългарската писменост и поп Константин“. С вдъхновен есеистичен дух доайенът на българската палеославистика обърна внимание на някои детайли, убягнали вниманието на специалистите. Той подчерта, че Панония е била заселена от различни славянски племена, което обуславя разнообразието и пъстротата на панонската реч в епохата на светите Седмочисленици, обогатена и от лексеми (вкл. попъ), влезли от християнизирани ретроромански племена, които са били западни съседи на панонските славяни. Другият основен акцент в доклада му беше, че голямата близост между текста на *Учителното евангелие* и началните части на *Савината книга* се дължи на общата панонска редакция на протографите, което връща към въпроса дали преписвачът поп Сава и седмочисленикът св. Сава не са едно и също лице.

Д о б р и е л а К о т о в а (София), член на екипа на проекта, сподели откритията си по отношение на „Уводите и заключенията в Учителното евангелие: източници и инспирации“. Без да поставя под въпрос авторството на Константин Преславски в тези части, тя предложи прецизиране на представата за това авторство – ерудирано и емоционално предаване на идеи, изрази и пасажии от светите отци, подкрепящи посланията на текста на всяко слово. В дискусиата след доклада Климентина

Иванова се върна върху споменатото в него *Слово за погребението на тялото Господне* на Епифаний с коментар, че в триодите за Велики петък има синаксарно четиво за мъките Христови, което е извлечено от това слово и че то е не само познато, но и става модел за синаксарите.

Георги Митов (Льовен), също участник в проекта, пое щафетата за маркиране на патристичните пасажии в сборника с презентацията си „The Slavonic Reception of Isidore of Pelusium: Texts from the Uchitelno Evangelie (Didactic Gospel) by Constantine of Preslav“. Той насочи вниманието на аудиторията върху фрагмент от писмо на Исидор Пелусиотски в тълкувателната част на 35-ото слово, влязла в състава на *Учителното евангелие* посредством катената към Лука. Атрибуцията на този откъс е пренесена върху цялото слово (в три от четирите преписа името му стои редом с това на Йоан Златоуст). Младият изследовател коригира наложилото се мнение, че *Учителното евангелие* не съдържа откъси от Исидор и не предоставя примери за славянската рецепция на негови трудове. Д. Котова уточни в дискусиата, че пасажът присъства като фрагмент с указано авторство в катена А, а не в издадената от Крамер катена В, където фрагментът е анонимен.

В доклада си „Паренеза и катехеза: дидактични аспекти на Учителното евангелие и Огласителните слова на Константин Преславски“ Николов (Шумен), познавач на старобългарския пълен превод на *Огласителните слова*, направи паралел между тях и *Учителното евангелие* по отношение на поучителния и на догматичния дискурс. Фокусирайки се върху терминологичната богословска лексика, той рязани, че макар катехитични-

те беседи да наблягат върху тълкуването на Canon fidei и следването на Semita Symbolum fidei, те не са изцяло догматични, тъй като акцентират и на етично-нравствения аспект в живота на покръстените, а уводните и заключителните части на учителните беседи, макар и преимуществено паренетични (във връзка със Semita virtutis christianae), не са лишени и от абстракцията на висшата теология.

Съвместният доклад на Петра Станковска (Люблина) и Вацлав Чермак (Прага) „Evangelní citáty v autorských částech Poučného evangelia Konstantina Preslavského a jejich srovnání s citáty v Besědách Řehoře Velikého na evangelia“ обърна внимание на наличието на общи думи и изрази между *Учителното евангелие* и *Беседите* на св. Григорий Богослов, които са чужди на по-старите паметници, и се фокусира върху евангелски цитати и парафрази, общи и за двете произведения (на базата на изследванията на П. Станковска (1996)³ и Жени Жикова (2017)⁴, вкл. в частите без гръцки паралели). Оказва се, че в пет от разглежданите случаи *Беседите* следват по-скоро латинския текст, а в два – славянския евангелски текст (Zogr, Mar, As, Sav, Vat), докато *Учителното евангелие* не показва близост с латинския. В дискусиата Томаш Микулка цитира изследва-

³ F e t k o v ě, P. 40 homilii na Evangelia Řehoře Velikého v charvátském církevně-slovanském překladu ve srovnání s příkladem českocírkevněslovanským. – Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, 47–49 (1997–1999), p. 133–169.

⁴ Ж и к о в а, Ж. *Евангелските цитати в авторските части на беседите в Учителното евангелие на Константин Преславски*. – Преславска книжовна школа, 17 (2017), с. 38–45.

не на В. Чермак⁵, според което ръкописната традиция се отдалечава от латинския евангелски текст. Томас Дайбер пък сподели мнението си, че писачите са сверявали с Библията, когато са я цитирали, а Р. Марти се поинтересува какви са критериите за разграничаването между цитат, парафраза и алюзия.

На препратки към Свещеното писание, но в друго – дометафрастово агиографско – произведение, беше посветена презентацията на Преслава Георгиева (София) „Евангелските цитати в славянския превод на Житието на св. Григорий Акрагантски (ВНГ 707)“. Тя представи важно наблюдение, базирано на сравнение между цитати в първата версия на житието и най-ранните запазени преписи на библейските книги, но и с други текстове от старобългарско и среднобългарско време. Констатацията бе, че в преводния текст броят на точните цитати е чувствително по-малък от този в изходния гръцки текст – пет срещу тринайсет. Според младата изследователка несъответствието е предопределено от двойната опосредстваност при предаването на библейските цитати в средновековните преводни текстове и от стремежа на преводача да се придържа към своя оригинал, но и че то е частично неутрализирано по преписите с редакционни промени към по-точни цитати. Важно бе и заключението, че лексикалните маркери свидетелстват за връзка на отпратките с архаичния евангелски превод, а различията поделят ръкописите в две основни групи.

⁵ Čermák, V. *Žaltární citáty v česko-církevněslovanském překladu Čtyřiceti homilií na evangelia (Besědy) Řehoře Velikého*. – *SLAVIA časopis pro slovanskou filologii*, 82 (2013), p. 53–68.

Следващите три доклада имаха лексикографска насоченост. Явор Милтенов (София) представи „Лексиката в хомилетичните текстове на Константин Преславски в „преславски“ контекст“ и се фокусира върху думите, характерни за старобългарски текстове с източнобългарски произход. Освен списък на лексикалните преводачески решения, сближаващи проповедническите текстове на Константин с източнобългарски преводни и компилативни съчинения от IX–X в., изследователят представи и няколко синонима, които поделят преславските текстове на групи. В заключение той изрази надежда, че очакваните речници индекси на *Учителното евангелие* биха спомогнали за детерминирането на лексика, характерна за идиолекта на преславския книжовник или типична за преславските текстове. Т. Дайбер се поинтересува дали паралелът на ἐνέρχεται в *Учителното евангелие* е дѣтъль, и беше уточнено, че покрай това съответствие там е налице и дѣвство.

Докладът на Елеонора Галучи (Лече) – „Еще раз о лексике Учителного Евангелия Константина Преславского“ – също разгледа няколко синонимния анализ би следвало да се съчетава с вникване в контекста, в семантичните нюанси и честотата на употреба на отделните елементи на двойките. Италианската специалистка по *Учителното евангелие* базира изследването си на свой по-ранен анализ на седем от словата и заключи, че в някои случаи предпочитанията са позиционно обусловени (тъкнѣ се използва в последните слова в сборника, а тъкъмо – в средните), в други – те се дължат на семантични причини (посттн и алѣкатн нямат напълно идентично значение, както е случаят и с отрокъ и ѣбъ) или стилис-

тични фактори (пастъръ се употребява метафорично, за разлика от пасторъхъ). Проучването ѝ показва, че противопоставянето на архаизми и преславизми не бива да се преувеличава, а едновременно съществуване на конкурентни форми заслужава не по-малко внимание и вероятно свидетелства за едновременно съществуване на литературна и локалната речеви норми.

В „Учителното евангелие и Иполитовите произведения – прилики или разлики?“ И в а н И л и е в (София) представи някои лексикални близости и отлики между ранния проповеднически сборник и преводните Иполитови произведения, познати като *Слово за Христа и Антихриста* и *Тълкувание върху книга на пророк Даниил*. Той констатира, че, макар и преведени приблизително по едно и също време, езикът и стилът им показват ясно обособени идиолектни диференциации, и изрази хипотезата, че те са възникнали паралелно, но в различни центрове на т. нар. широк Преслав⁶. И докато втората част от хипотезата му бе приветствана от Андрей Бояджиев с коментара, че е време науката да се дистанцира от тясното разбиране на термина „Преслав“, синхронността на преводите възбуди бурна дискусия.

Единственият доклад, посветен на химнографски въпроси, беше „Два канона близници в славянските литератури“ на С т а н к а П е т р о в а (София). В презентацията си тя разгледа в сравнителен аспект един канон за безплът-

ните сили на II глас с неизвестен автор и втори, пак посветен на тях – на VIII глас от Константин Преславски. Химноложката обърна внимание на общите елементи, и то с еднаква последователност в двата канона и убедително насочи към непреводния произход на канона на II глас. Наличието на две еднотипни химнографски произведения за един и същи празник – 8 ноември – изследователката обясни с антифонното им изпълнение на службата за празника.

След този завой към химнографията заседащите се върнаха в руслото на лексикологията. И в а н П е т р о в (Гисен), участник в проекта, анализира „Преводаческите решения за гр. ἄγων у Константин Преславски и средновековната българска книжнина“. Той систематизира различните преводачески подходи при предаването на гръцката дума за ‘състезание, борба, страдание, подвиг’ и постави акцент върху аскетичната литература. От особена важност е наблюдението му за конотациите в целевия език, както и за техните съвпадения и разминавания с оригиналните.

В своя доклад „Съществителните собствени имена в Учителното евангелие на Константин Преславски“ Е к а т е р и н а Д и к о в а (София), също участник в проекта, разгледа антропонимите (вкл. прозвища) и топонимите в сборника и отбеляза, че в целевия текст прозвищата се превеждат, че синонимията при тях вероятно фиксира процес на търсене на най-добър преводен еквивалент, а имената фонетично предават оригиналните гръцки форми. Фокусирайки се върху преките контексти на прозвището богословъц в *Учителното евангелие*, тя установи обвързаността му със св. Григорий Богослов и заключи, че макар и новопокръстени, адресатите на сборника са добре подготвени теологически и чувствителни и към по-

⁶ За тезата, че под Преслав не трябва да се разбира само дворецът, манастирите и градът, а цялостното културно излъчване, което обхваща и други центрове, други книжовници и техния кръг на влияние, вж. М и л т е н о в, Я. *Преславските лексикални маркери. I. Опит за въведение*. – *Palaeobulgarica*, 44 (2020), № 2, с. 54–79.

общи отпратки. Алесандро Мария Бруни, специалист в славянската рецепция на творбите на св. Григорий Богослов, отбеляза, че богословъць е най-архаичният вариант на прозвището.

В съвместния си доклад „Гръцко-славянските съответствия като критерий за атрибуция на старобългарски преводи“ Лора Тасева (София) и Алесандро Мария Бруни (Венеция) предложиха разработена от тях методология за статистическа проверка на предполагаема атрибуция на анонимни преводи. Дватама палеослависти анализираха с нейна помощ съпаденията при съответствията на едни и същи гръцки лексеми в *Учителното евангелие* и *Първото слово против арианите*, от една страна, чийто несъмнен преводач е Константин, а от друга, в четири анонимни превода на хомилии, чийто произход се свързва с Преслав: *Трето слово за Успение Богородично* от Йоан Дамаскин, преводи А и В на *Хомилията за Преображение* от Прокъл Константинополски и *Надгробното слово за Василий Велики* от Григорий Богослов (Oratio XLIII). Те установиха, че най-голяма е близостта именно между *Учителното евангелие* и *Първото слово против арианите*, а далеч по-малка при другите констелации, особено тези, които включват Oratio XLIII. В заключение специалистите подчертаха, че предложеният критерий е само част от комплексния анализ, на който трябва да се основава добре мотивираното предположение за атрибуция, а то трябва да включва още качеството на превода, компетентното предаване на извора и преводаческото майсторство на всички езикови равнища. Р. Марти се поинтересува как може да се разграничи добър от недобър превод, като припомни противоречивите оценки за преводите на Йоан Екзарх.

Третият и последен ден на конференцията беше посветен не само на славянската рецепция на конкретни византийски текстове, но и на приложението на дигиталните технологии в създаването и изследването на текстови корпуси за филолози медиевисти. Докладът на Дитер Щерн (Гент) „How close is close enough? The relationship between the Adhortatio ad poenitentiam (Freising II) and Kliment of Ohrid's Homily for Martyrs and Apostles“ приведе доводи, подкрепящи генетичната свързаност на втория *Фрайзингенски откъслек*, безценен паметник на Кирило-Методиевата книжнина в Панония, с *Хомилията за мъченици* на св. Климент Охридски – или пряка, или посредством незаасвидетелствана обща основа. Имайки предвид особеностите на жанра и на мисионерската практика в тази най-ранна епоха, белгийският палеославист се фокусира върху четири конкретни пасажа и два специфични лексикални паралела, доказващи общия корен на двата текста. В дискусиата Т. Микулка се поинтересува дали св. Климент Охридски се е запознал с текста в Моравия или в Охрид, а Д. Щерн изказа предположението си за Моравия. Я. Милтенов подчерта, че има и други паралели у св. Климент, които той е описал в свои публикации, но се изисква особено изследователско внимание при идентификациите, защото зад името на даден книжовник понякога стои цяла школа. Беше зададен и въпрос дали е само латинска традицията на *Adhortatio ad poenitentiam*, или има и гръцки образци. Д. Щерн обясни, че смята текста за свързан с францисканската мисия, защото, макар и наличен в гръцката традиция, списъкът с грехове не е толкова характерен за нея, колкото е за латинската. Мая Петрова също се включи в дискусиата с коментар, че И. Добрев е стигнал до подобни

изводи и е направил сравнение и с други хомилии⁷.

Презентацията на Томаш Микулка (Прага) „Към славянската рецепция на византийски катени извън състава на Учительното евангелие“ стана емблематична за конференцията заради семантичното уточнение на определението „учително“. Чешкият изследовател напомни на аудиторията, че старобългарският глагол *оучити* съответства не само на гр. *διδάσκω*, но и на гр. *μυσταγωγέω*, което първоначално се използва за посвещаване на новопокръстените (напр. у Кирил Александрийски), но по-късно се свързва с тълкуване на по-сложни богословски въпроси, предполага мисловен труд (напр. у Максим Исповедник) и означава ‘задълбочено разбиране’. Т. Микулка разгледа няколко хомилии за големи празници, които съдържат коментар към Евангелието, и се фокусира върху *Словото за Рождество* на св. Йоан Предтеча (BHBS No. 10, с. 554), което се откроява с архаична лексика, старинни гърцизми, по-особени лексикални еквиваленти, отпращащи към древни словоформи (като *разънство* < **розъство*) и не на последно място – архаичен синтаксис. Заключениеята му бяха свързани с рецепцията на архаичните преводни хомилии – че поне част от тях насочват към западнославянска среда, отличават се със свободен и красив превод, показват известно сходство с *Клоцовия сборник* и е възможно да са били вдъхновение за *Учительното евангелие*. В дискусиата А. М. Бруни коментира,

⁷ Д о б р е в, И. *Текстологични проблеми на Климентовото творчество*. – Старобългарска литература, 22 (1990), с. 14–33 (препечатано в: Д о б р е в, И. *Избрани трудове по медиевистика*. София, 2018, с. 300–321).

че има два превода на *Словото за Рождество Христово* на св. Григорий Богослов и че в единия от тях има традиция на *μίστης* като *оучителъ*, макар и само в един от преписите, докато в другите съответствието е *танннкъ*.

В своя доклад „Двата превода на Словото за Въведение Богородично от Герман Константинополски (BHG 1103)“ Искра Христова – Шомова (София) съпостави преводните съответствия на конкретни гръцки лексеми в двете версии на ранния, старобългарски, превод (южнославянска и източнославянска) и в по-късния, среднобългарски превод на Словото. Направи впечатление корелацията *ρόδούχοος* – *шърънъ* в свидетеля на източнославянската редакция на ранния превод, която не е позната другаде.

В презентацията си „Архаични черти в пълния старобългарски превод на Златоустовия сборник „Антрианти“ Анета Димитрова (София) представи своето текстологично проучване върху най-ранния пълен превод на паметника. На базата на анализ на неговите езикови особености откъм лексика, морфология и синтаксис, както и чрез привличане на гръцки източници тя предложи корекция на досега приетите взаимовръзки между версиите и разграничи две от тях като отделни преводи.

Цветомира Данова (София) представи новооткрития⁸ препис на „Беседа III от Учительното Евангелие на Константин Преславски в състава на

⁸ И в а н о в а, Кл., Ц в. Д а н о в а. *За среднобългарския Триоден панигирик от сбирката на П. Н. Тиханов № 540*. – В: Шестнадцатые Загребинские чтения: сборник статей по итогам международной научной конференции (Санкт-Петербург, 6–7 октября 2021 года). Санкт-Петербург, 2022, с. 204–242. <https://nlr.ru/publ/ann1.php?id=432>

среднобългарски триоден панигирик от XIV в.“ Тя сравни текстологически този препис с познатите копия на *Учителното евангелие*, анализира разночетенията и установи, че текстът е най-близо до Син. 262 и че лексикалните и граматичните варианти в него са по-скоро несистемни, отколкото резултат на целенасочена редакция.

Докладът и презентацията на Мария Спасова (Велико Търново) бяха озаглавени „Трапезната метафора в старобългарския превод на Златоустовия Шестоднев и в Учителното евангелие на Константин Преславски“. Утвърдената изследователка представи в непосредствения им контекст лексемите за духовната трапеза както в преводните слова, така и в изходните текстове. Тя установи, че още в раннохристиянските творения на Великите отци на Църквата трапезната метафора е художествен елемент, наложил се във византийската хомилетична литература, който навлиза и в славянската преводна и оригинална книжнина. М. Спасова предполага, че възникването на метафората за духовната трапеза вероятно е свързано с творенията на св. Григорий Богослов, широкото ѝ разгръщане – с хомилиите на св. Йоан Златоуст, а в *Учителното евангелие* на епископ Константин Преславски тя присъства най-вече в авторските встъпления и заключения към преводните беседи. Това се обяснява с практиката да се следват и възприемат високите християнски образци, която е постановена и утвърдена с Правило 19 от решенията на Шестия (Трулски) вселенски събор.

Приносен за историческата прагматика бе докладът „Short and Long Form of Pronouns in the Old Church Slavonic Dialogues of Gregory the Great: Frequencies and Their Relevance for Historical Pragmatics“ на Томас Дайбер (Ги-

сен). Германският палеославист изтъкна, че в разгледаните от него текстове преобладават кратките форми, но подчерта, че освен количествения критерий, контекстът също трябва да се има предвид. Впечатлена от забележката му за прозодични причини при някои от изборите, Е. Галучи го попита дали е изследвал и *Учителното евангелие* в тази насока, тъй като тя е забелязала подобни зависимости там. И. Петров пък се поинтересува до каква степен това е свързано с гръцкия оригинал, на което Т. Дайбер отговори, че изборите са предопределени от предпочитанията на преводача, но би се радвал да изследва зависимостите в голям корпус от данни, какъвто все още няма.

Важен тематичен фокус на конференцията беше приложението на дигиталните технологии и методите на корпусната лингвистика. Презентацията на участващия в проекта германски славист Ахим Рабус (Фрайбург) „Quantitative Analysis of Pre-Modern Slavic: How to Deal with Noise“ бе насочена към най-новите постижения в компютърното разпознаване на ръкописен текст, или казано с други думи – конвертирането на образ в текст. Ученият призова колегията да използва технологиите за „скупната“ част на изследванията си и сподели най-добри практики, вкл. по проекти, работени с членове на екипа. Представянето му предизвика дискусия, от която стана ясно, че бъдещи сътрудничества и масова дигитализация на средновековни писмени паметници биха спомогнали за създаването на пълнотекстови бази данни, позволяващи търсене в огромни компендиуми. И макар да има „шум“ (т.е. дефекти в изписването) в големи корпуси, създадени с помощта на алгоритмите за компютърно разпознаване на ръкописен текст, той не би възпрепятствал

използването на тези корпуси за разнообразни анализи, а и, поне за някои цели, обширни бази данни с „шум“ са по-добрият вариант от малки бази данни без „шум“.

С презентацията си „Пандектите на Антиох. Електронни прочити“ Андрей Бояджиев (София) представи замисления електронен корпус на славянския текст и възможностите за представяне на гръцкия оригинал на произведението – с включено отразяване на отпратките към Свещеното писание и към Светите отци в него и връзки към речник и към конкретни преписи. Аудиторията реагира с бурна подкрепа на начинанието и неговия обхват и изрази нетърпеливо очакване на пълното му осъществяване. На въпроса на К. Ханик дали е уместно при библейските отпратки да се дават само гръцки източници и дали славянските писачи са използвали само такива, А. Бояджиев отговори, че гръцкият и славянският текст са различни, защото славянският фиксира по-ранна гръцка версия от издадената в *Patrologia Graeca*, т. 89. Така славянският текст се оказва изключително важен и за реконструкцията на ранното състояние на *Пандектите* на Антиох въобще. Отново се обсъди и наболелият въпрос за работата с текстове, които нямат критично издание.

Юрген Фухсбауер (Инсбрук) и Фабио Майон (Инсбрук) представиха общ доклад на тема „Die zweisprachige digitale Edition der Dioptra. Probleme und Lösungsansätze beim Lemmatisieren“, демонстриращ подготовеното онлайн издание на среднобългарския текст на *Диоптра* на Филип Монотроп и неговия паралелен гръцки текст, с възможност за търсене на леми и словоформи. Базата данни се разработва в рамките на четиригодишен проект, финансиран от Австрийския на-

учен фонд, а двамата специалисти споделиха решенията си за някои трудни казуси и изнесоха статистика на лексеми, непознати другаде. На въпроса на А. Рабус за автоматичното тагиране Ф. Майон отговори, че се използват данни от предходни проекти, адаптирани към среднобългарски от старобългарски.

В доклада си „Computer Tools in Creating a Digital Version of the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic*“ Ана Михалевиц (Загреб) и Йосип Михалевиц (Загреб) споделиха постиженията си в последния етап на работата по онлайн-версията на Речника на хърватската редакция на църковнославянския език. Проектът за този речник започва през 1958 г. и продължава до ден днешен с пореден том, публикуван през 2021 г. Двамата специалисти представиха решенията си при редица трудности, породени от старите формати, наличието на разнообразни езици и нестандартизирани шрифтове в печатните свезки, както и на различни почерци върху каталожните картички в картотеката, които правят невъзможно приложението на наличните програми за разпознаване на печатен и ръкописен текст. Трудът на ентузиастите, потомци на утвърдения хърватски палеославист Милан Михалевиц, е наистина епохален и поради изцяло доброволческия си характер. Двамата докладчици споделиха, че онлайн изданието на публикуваните свезки на речника съвсем скоро ще бъде достъпно в интернет.

Последният конферентен доклад – „Специализирани софтуерни инструменти за създаването на речниците към Учителното евангелие“ на Мартин Русков (Милано) и Л. Тасева (София) – демонстрира трите програмни продукта, разработени от италианския специалист по задание на ръко-

водителя на проекта за подпомагане изготвянето на речниците: Extractor, форматиращ текста в табличен вид, Integrator, продуциращ списъци за проверка, и Index Generator, генериращ окончателните индекси. Комплектът успешно разрешава проблеми, свързани с преводната асиметрия и разночтенията, и ще бъде свободно достъпен за колегията след края на проекта, като за прилагането му към други преводни текстове се изисква минимално адаптиране. Анисава Милтенова зададе въпроса дали е предвиден експорт в XML и сътрудничество с Proiel Project, който цели създаването на компендиум на прагматични източници на стари индоевропейски езици, на което М. Русков отговори, че програмите са все още изцяло съобразени с нуждите на проекта за *Учителното евангелие*, но че подобен експорт е лесно осъществим.

В заключителното си слово Л. Тасева подчерта, че конференцията се е превърнала в източник на радост и вдъхно-

вение и благодари на всички участници за техните приноси доклади. Р. Марти пък използва разгледаната образност на духовната трапеза като определение на симпозиума и изрази надежда, че следващият научен форум ще бъде посветен на **свети** Константин Преславски.

Научното събитие действително вдъхнови и ентузиазира палеославистичната общност. До голяма степен заради харизматичната личност на Константин Преславски и на неговия благощъбъщънын ъзыкъ, но и заради проекта по изготвяне на речници индекси към *Учително евангелие* и съпътстващите го открития. Събитието стана повод за преосмисляне и преоценка на самия паметник, в който един от най-ранните български майстори на перото съчетава яснотата и простотата с богословски проникновения и изискан стил. Радостно беше да се наблюдава живата комуникация сред палеославистите, взаимодействието на различни поколения, националности и научни дирения.

*Екатерина Дикова,
Институт за балканистика с Център по тракология –
Българска академия на науките
e.dikova@balkanstudies.bg
ORCID: 0000-0002-7751-0098*

Дата на получаване на обзора: 11.05.2023 г.